

Starby kyrka

Lunds stift

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

KRISTINA SIMONSSON, 2016-11-14

jais
arkitekter

—

Svenska kyrkan
LUNDS STIFT

Starby kyrka

Strövelstorp församling, Bjäre kontrakt, Lunds stift
Starby socken, Starby 32:1, Ängelholm kommun, Skåne län, Skåne

Beskrivning och historik

Kyrkomiljön

Starby ligger ca en mil sydost om Ängelholm i ett öppet kuperat odlingslandskap. Rönne å slingrar i en dalgång norr om kyrkan.

Första skriftliga belägget av byn är från 1404 men byn är äldre än så, namn med efterledet -by brukar hänföras till vikingatid. Namnet kan komma från växten starr och by ”samling av gårdar”. Omkring 1500 fungerade byn som ”omlastningshamn” för produkter från järnhytan i Stidsvig.

På en karta från 1713 fanns ett tiotal gårdar öster om kyrkan. Laga skifte genomfördes 1828 då flera gårdar flyttades ut från byn. Skiftet hade stor betydelse för utvecklingen av bygden, eftersom den uppodlade åkermarken ökade sexfalt.

På karta från 1926 är bebyggelsen samlad längs bygatan och spridda gårdar. Under tidigt 1900-tal fanns i Starby bland annat två lanthandlare, bageri, mejeri, skolor och missionshus.

Utsikt mot översvämmad Rönneå från kyrkogården.

Idag är bebyggelsen koncentrerad längs gamla landsvägen genom byn med både gårdar och några nyare hus. Byn är liten och har ingen service. I det omgivande jordbrukslandskapet finns ett flertal gårdar.

Kyrkogården gränsar i norr mot ängsmark som sluttar ner mot Rönne å. I väster ligger

personalhus/bårhus, kyrkans parkering och därutanför betesmark. Söder om kyrkogården går landsvägen bebyggd med hus och byn ligger huvudsakligen öster om kyrkan.

Kyrkobyggnaden

Starby medeltida kyrka byggdes av tegel, sannolikt omkring 1200, och bestod då av långhus och smalare, rakslutet kor. Under 1400-talet slogs valv i kyrkan. Vid någon tidpunkt har ett vapenhus framför södra ingången byggts som senare rivits. En fristående klockstapel av trä har funnits väster om kyrkan.

Den äldsta kända beskrivningen från 1662 talar om att *”kyrkan är byggd av tegel, utan torn och täckt med bly. Vapenhuset är byggt av tegel och täckt med taksten. För detta finns en ekedörr och inuti är ett furuloft. Klockehuset är av trä, gammalt och förfallet. Däruti hänger en klocka. Kyrkan inuti är välvd och har välvning av sten, putsad och vit. På den södra sidan är två fönster, på den norra sidan är ett och på kortsidan ett.”*

Klockstapeln förnyades 1737.

1818-19 byggdes ett torn av gråsten i väster efter ritningar av A. Almfelt. Huruvida det funnits kvar rester av ett tidigare medeltida torn finns olika uppgifter om. Kyrkans blytak ersattes med ett spåntak. Den nuvarande orgelläktaren byggdes.

1854-55 förlängdes kyrkan med ett nytt kor och halvrund absid efter ritning av byggmästare Hallberg och kyrkan fick sin nuvarande planform. Enligt antikvarie Petter Jansson ersattes sannolikt de senmedeltida valven med nya vid denna tid.

1886 ersattes spåntaket med koppar på långhuset.

1911-12 görs en genomgripande restaurering av domkyrkoarkitekt Theodor Wählin. Den innebar bland annat nytt kalkstensgolv, nya bänkar, nytt altarskrank, bröstpanel på väggarna, ny altarring, valvens målningar målades över och de nuvarande målningarna gjordes, tornur tillkom, den öppna lanterninen på taket byggdes igen, nya ytterdörrar i torn och sakristia, predikstolen restaurerades.

1963 hittades ett äldre golv bestående av kullersten under det befintliga golvet.

Valvmålningarna restaurerades 1969 och valven isolerades 1984.

1982 togs all puts exteriört bort på kyrkan som putsades om och målades.

2000 görs en inre förändring efter handlingar av arkitekt Olof Meiby som innebar nytt altare, den medeltida dopfunten återfördes och kompletterades, fyra bänkar i långhusets västra del togs bort. 2003 lagades taket efter en storm då delar av taket blåste av.

2013 förnyades hela koppartaket, rötskadade takstolar, takavvattningen, krönkorset och tornluckorna. Klockstolen kompletterades med nya snedsträvor och avskiljdes från övre bjälklaget. Fasaden målades med silikatfärg.

2015 Nytt elsystem, nytt brädgolv under bänkarna, glaslådor i trägolvet för att se äldre kullerstensgolv. Nytt stort, blått utställningsskåp och inbyggnadsskåp för el i

långhusets västra del. Den arkeologiska undersökningen daterar det visade kullerstensgolvet till 1500-1600-tal. Äldre golv hittades under kullerstensgolvet, golvnivån har succesivt höjts. Det äldre golvet dateras till 1085-1185 med C14 metoden vilket eventuellt kan tyda på en tidigare datering av kyrkan, men C14 är ingen exakt vetenskap och arkelogen bedömer kyrkan till sent 1100-tal eller tidigt 1200-tal.

Exteriör

Kyrkan består av torn, långhus med kor och halvrund absid. Tornet är smalare än långhuset, koret är jämbrett med långhuset. De medeltida delarna är långhusets västparti, tornet är från 1819, kor och absid är från 1855.

Kyrkan är vitputsad, har rundbågiga öppningar, koppartak och torn med lanternin.

Kyrkans grundläggning är sannolikt en kallmur av gråsten. Murarna är av tegel i de medeltida delarna, tornet och de östra delarna är byggda av gråsten. Murarna avslutas utan sockel. Mot taket finns en gesims med raka utkragande lister som möter en underbyggnad av taket. På södersidan syns tillbyggnadens läge med en förändrad gesims. Tornet saknar takgesims, muren möter torntakets utsprång. Tornet omges av tre horisontella bandjärn. Torn och långhus har ankarjärn, raka och x-formade. Fasaderna är utan dekorationer, spritputsade medan fönster och dörrnischer är slätputsade.

Tornet från sydväst.

Kyrkan från nordost.

Fönsteröppningarna är rundbågiga i slätputsade nischer. Fönstren är gråmålade träfönster med mittpost, tvärpost och halvrund överdel. Fönstren är småspröjsade i rutnätsmönster, överdelen är radiellt spröjsad. Solbänkarna är täckta med gråmålade stålplåt. Långhus och kor har tre stora fönster på varje långsida. Absiden har två fönster av samma typ som långhuset fast mindre. Dessutom finns tre små runda träfönster i tornet och ett i långhusets östgavel.

Kyrkan har två ingångar, huvudentrén genom tornet i väster och en absiddörr i öster.

Dörrarna, från 1911, är av ekplank med kraftiga, dekorativa bandgångjärn. Båda nischerna är rundbågiga, huvuddörren är dubbel och rundbågig, medan absiddörren är enkel och raktäckt. Huvudentrén har en slätputsad omfattning.

Tornet har fyra rundbågiga ljudöppningar i klockvåningen. Öppningarna är täckta med brädluckor klädda med zinkplåt i fjällmönster.

Långhus och kor har sadeltak, absiden ett tak som en halv kon. Tornet har tälttak och därovanför en kvadratisk huv. I huven sitter tornur åt alla väderstreck. Huven täcks av tälttak och kröns av ett förgyllt klot med ett kors. På tornhuvens tak mot väster finns en kyrkklocka upphängd. Samtliga tak täcks av kopparplåt i skivtäckning med förskjutna horisontella skarvar. Takavvattningen är av koppar med stuprör med skarpa böjar.

Interiör

Vapenhuset i väster har golv av kalkstensplattor lagda i diagonalt mönster med en fris längs väggarna. Ytterväggarna är putsade och målade. Taket har gråmålade träbalkar med mellanliggande brädor. Väggen mot långhuset är en vit trävägg. En enkel slät dörr leder till trappan upp till orgelläktare och klockvåning. I vapenhuset står en dopfont och två kyrkbänkar. Vapenhuset har två fönster utan innanfönster vilket övriga fönster i kyrkan har. Dörren in till långhuset är en blåmålade dubbelsvängdörr med spröjsat glas i övre delen.

Man kommer in i långhuset under orgelläktaren. Det enskeppiga långhuset har ett upphöjt kor i öster och en orgelläktare i väster. I absiden finns sakristian.

Bänkinredningen är öppen och står på ömse sidor om mittgången. Under bänkarna ligger brädgolv. Två glaslådor med belysning infällt i trägolvet visar ett underliggande äldre kullerstengolv. Golvet i mittgången är belagt med kvadratiska kalkstensplattor lagda i diagonalt mönster med en fris längs bänkarna. Väggarna är putsade och målade med mönster av kvaderstenar med grå bottenfärg och rödbruna linjer. Längs nedre delen av väggen sitter en blå bröstpanel i samma färg som bänkarna. Långhuset täcks av två kryssvalv. Ribborna är fyrkantiga och vilar på tresprångiga pilastrar med kapital. Valven är relativt låga, sköld och gördelbågar är rundbågiga. Ribborna är målade med geometriska mönster. I valvkapporna längs ribborna är målat liljeformade dekorationsband. I korsmitten av valven är målat större bladformationer.

Målningarna är från T Wåhlins restaurering 1912.

Fönstren är försedda med innanfönster av trä utan spröjsning.

Koret är upphöjt ett steg och har golv av kalksten lagda lika golvet i långhuset. En

gravhäll från 1686 är infälld i golvet. Väggar och kryssvalv har bemålning som är lika långhusets. Predikstol och piano står på södersidan, och dopfunt och ljusbärare på norrsidan i koret. Ett vitmålat altarskrank i nygotisk stil med två dörrar infällda i dekoren avdelar koret från sakristian i absiden.

Den lilla absiden täcks av ett hjälmvalv. Golvet är belagt med kalkstensplattor, här utan fris. Väggarna är putsade och målade med bårder.

Långhuset mot koret.

Långhuset mot orgelläktaren i väster.

Koret med dopfunt, altaruppsats och skrank.

I västra delen av långhuset finns orgelläktaren med en gråmålad tät träbarriär som är samkomponerad och delvis integrerad med orgelfasaden. Barriären är förhöjd med ett runt metallräcke. Läktaren är avfasad mot ytterväggen så att fönstren går fria. Läktaren bärs av fyrkantiga gråmålade pelare med enkla kapitäl. Taket, läktarens golv,

har synliga balkar med mellanliggande brädor, målat i grått. Under läktaren står ett nytt stort utställningskåp som ännu inte är taget i bruk.

Orgelläktaren har golv av furubrädor och nås genom trappan i vapenhuset.

En brant trappa fortsätter till en taklucka och leder vidare till klockvåningen med klockstolen. Golvet är av furubrädor, gråstensväggarna är putsade och kalkade.

Trästegar leder till takhuven med brädinklädda sidor.

Från klockvåningen nås långhusvinden genom en liten öppning. Valven är isolerade med mineralull. Taklaget av fur över långhuset består av sparrar, hanband, bindbjälke och remstycke från 1854 och renoverat 2013.

Inredning och inventarier

Altaret, från 2000, är ritat av Olof Meiby. Det har två murade, putsade vita sidor som fundament och en skiva av slipad röd kalksten med fem inristade konsekrationsskors. Altaret ersatte ett enkelt träaltare.

Dofunt av betong 1891.

Predikstol.

Målning på pilaster.

Valvmålningar.

Detalj av ljuskrona.

Altartavlan, från 1831, är målad av Alexander Malmqvist. Motivet framställer ”Kristus i Getsemane”. Samma konstnär har målat altartavlorna i närbelägna Ausås och Strövelstorp. I Ausås är det samma motiv som i Starby. Malmqvist kom från Ask, var utbildad på Konstakademien i Stockholm och var produktiv med att måla altartavlor och porträtt. Starbys altartavla gjordes under tiden Malmqvist bodde i Paris. Sina sista 14 år i livet var han inlagd på Malmö hospital där han gjorde en mängd teckningar. Nuvarande altartavla ersatte en uppsats från 1754 som var utförd av Johan Ullberg, tavlan förstördes av fukt.

Altarringen, från 1912 av Wåhlin, har halvcirkelformad plan och blåmålad balusterdockor mellan tygklätt knäfall och en bred blåmålad överliggare.

Dopfundt 1 är från medeltiden och återfördes till kyrkan år 2000 då den kompletterades med ny fot och glasskiva ovanpå cuppan. Funten såldes på auktion 1819 och har stått utomhus på en gård. Funten har en rund cuppa, avsmalnande nertill. Ett inristat hjärta med bokstäver är enda dekorationen. Foten är formad som ett kors. En glasskiva med nedsänkt dopskål ligger ovanpå cuppan med mellanlägg av gummikuddar. Uppgifter om funten saknas i Tynells bok om medeltida dopfuntar.

Dopfundt 2 från 1891 är av gjuten betong gjord av Lomma Cement. En åttkantig fot bär ett smalt skaft med en vid cuppa. Funten är dekorerad med bland annat bladformer och människofigurer. Mellan 1819 och 1891 användes en dopfundt av trä.

Predikstolen dateras till 1668 enligt en räkenskapsbok. Den är ombyggd och ommålad flera gånger. 1912 gjorde fyra nya skulpturer till predikstolen. 1969 renoverades målningen. Korgen pryds av skulpturer av evangelisterna med attribut, apostlarna, änglahuvuden, fruktknippe och texttavlor. En baldakin krönt av gyllene änglar hänger över predikstolen.

Bänkinredningen är från 1912 och ritad av Theodor Wåhlin. Den är öppen mot mittgången. Gavlarna är höga och avslutas i ovankant med en trekantsgavel. De är dekorerade med tandsnittsfris och kanelering (längsgående räffling). Bänkarna är målade blå. Dynor ligger på sitsarna.

Orgeln, från 1933, är byggd av orgelbyggare A Magnusson från Göteborg. Orgelfasaden från mitten av 1800-talet i nyklassicistisk stil är gråmålad med förgylld dekor. Orgelfasaden igår i läktarbarriären. Den basilikaformade fasaden är indelad i tre fält med rundbågar och synliga pipor. Mittpartiet har ett förhöjt gavelkrön som kröns av en förgylld lyra. Fasaden är gråmålad med förgyllda detaljer. Orgeln kompletteras av ett digitalpiano.

Klockorna är av malm. Storklockan är från 1631 och lillklockan är från 1774. Båda klockorna är omgjutna 1787 av klockgjutaren Abraham Palmblad i Kristianstad. Klockorna har inskriptioner och dekorationer i form av bladbårder. På tornhuven hänger en tredje klocka vilken saknas uppgifter om.

Övrigt

Ljuskronor av mässing, från 1882 och 1891, är utformade med bladformer.

Kyrkogården

På karta från 1713 är kyrkogården kvadratisk och liten med kyrkan mitt i. Kyrkogården har senare utvidgats åt norr och söder och förmodligen senast med ytterligare ett område åt nordväst.

Kyrka och kyrkogård mot söder.

Kyrkogård söder om kyrkan.

Kyrkogården omgärdas av hamlade lindar. Mot vägen i söder avgränsas även en vitputsad mur som är avtäckt med röda tegelpannor. En dekorativ bred grind av gjutjärn sitter i muren. Kyrkogården nås även från parkeringen i väster. Mot norr sluttar ängsmarken ner mot dalsänkan med en slingrande översvämmad Rönne å. Kyrkan omges av gångar med singel. Kyrkogården är utan träd och högre växtlighet förutom trädkransen. Kyrkogården innehåller flera olika stilar. Stora delar är gräsbesädd med stenarna direkt i gräs, på andra delar står gravstenarna direkt i singel. På andra delar är gravarna omgärdade av buxbom och ett flertal är omgärdade av stenramar. Området längst i söder som är gräsbesädd innehåller ett flertal högresta stenar av svart granit. Vanligaste titeln är lantbrukare, men även titlar som prämförare, arbetaren och undantagsmannen förekommer. I nordvästra delen finns askgravplats och asklund, en rund gräsmatta med en sten med vattenspel och omgärdad av en idegranshäck.

Byggnader på kyrkogården

Ett litet redskapsförråd med röd panel och plåttak står i nordvästra delen av kyrkogården. Strax utanför kyrkogården i väster ligger ett personalhus/verktygsförråd/f.d. bårhus med fasad av vitmålat tegel och rött tegeltak. Huset byggdes 1977 och är ritat av A-konsult.

Kulturhistorisk karaktärisering för Starby kyrkoanläggning

Starby ligger i ett jordbrukslandskap. Byns hus är samlade längs landsvägen öster om kyrkan. Kyrkan är mycket vackert belägen ovanför dalsänkan med Rönneå.

Ängsmarken norr om kyrkan sluttar ner mot ån.

Kyrkogården är omgärdad av hamlade lindar och mot vägen vitputsad mur med utsirad gjutjärnsgrind. Kyrkans omgärdning är karaktärsskapande och betydelsefull. Ett flertal högresta gravstenar från 1800-tal står på södra sidan. Kyrkogården upplevs som splittrad med stora gräsbesådda delar, delar med bara singel och vissa delar har gravar med omgärdning av buxbom eller stenramar.

Kyrkan har medeltida ursprung från omkring 1200 då en romansk kyrka i tegel byggdes. Det är relativt ovanligt med tegelkyrkor byggda före 1350 och kyrkan är den enda kvarvarande av tegel från denna tid i trakten runt Bjärehalvön och Kullahalvön. Vid arkeologisk undersökning 2015 hittades lager av tidigare golv vilka eventuellt kan tyda på en tidigare datering av kyrkan. 1819 uppfördes tornet och 1855 byggdes ett nytt kor med absid och kyrkan fick sitt nuvarande utseende. Kyrkan är så ombyggd att den har karaktär av nybyggnad. Kyrkan är liten då dess bredd bestämdes av den bit av medeltida murar som finns kvar i långhuset.

Den består av smalare torn, långhus, kor med samma bredd som långhuset och absid. Fönster- och dörröppningar är rundbågiga, taket är täckt av koppar, tornet är försett med huv. Lanternintornet är i klassicistisk stil och en sådan som

Överintendentsämbetet förordade. Fasaden utan dekorationer är spritputsad och vitmålad, fönsternischerna är slätputsade. Fönstren är spröjsade träfönster. Exteriören är välbevarad från 1800-talet, men ytterdörrar och tornur tillkom under 1900-talet. Ytterdörrarna är från Wåhlins restaurering 1912 med kraftiga utsirade dekorativa bandgångjärn på ekplank. På tornhuvens tak finns en kyrkklocka upphängd, vilket är mycket ovanligt.

Om exteriören är i klassicistisk stil är interiören mer gotiskt präglad med kryssvalv och nygotiskt altarskrank. Invändigt karaktäriseras kyrkan av Theodor Wåhlins

restaurering från 1912. Wåhlins bänkar, vägghpanel och altarring dominerar i starkt blå färg och de låga rundbågiga kryssvalven med ribbor som är rikt dekorerade med geometriska bårder och bladformer från 1912. Golvet är av diagonalt lagda kalkstensplattor. Kyrkorummet har en vacker, speciell och intim stämning med sin litenhet, låga dekorerade valv, färgstarka bänkar och mässingskronor med bladformer. Väggmålningar med kvadermålning och dekorerade valv som är så pass nya som Starbys har i många kyrkor blivit övermålade, det är ganska ovanligt med sparade valvmålningar från denna tid. Rummets blickar riktas mot koret med altartavlan av Malmqvist som var en historiemålare som gjort altartavlorna i församlingens tre kyrkor. Absiden avdelas med nygotiskt vitt altarskrank. Den vita färgen är inte ursprunglig och bryter mot övrig inredning. Predikstolen är visserligen från 1600-talet men är ombyggd, kompletterad med nya skulpturer och ommålad och inte av den höga klass som 1600-tals predikstolar brukar vara. Den medeltida dopfunten som återbördades 2000 har stått utomhus länge vilket gått hårt åt den, den är enkelt utformad utan några dekorationer. Orgelfasaden och barriären är samkomponerade i nyklassicistisk stil. Mässingsljuskronorna från 1800-tal utformade med bladformer är relativt ovanliga.

Rekommendationer

- Kyrkogrindarna av järn bör värnas, liksom mur och trädkransen av lindar.
- Kyrkogårdens utformning med gräsytor och singelytor är splittrad och ett mer samlat grepp över kyrkogårdens utformning behövs.
- Wåhlins portar med dekorativa järnbeslag bör värnas.
- Korskranket skulle kunna målas i en färg som bättre överensstämmer med tak och väggmålningar.
- Värna Wåhlins restaurering, väggarnas kvadermålning och valvens målningar.
- Värna det medeltida tegelmurverket och de olika kulturlagren av golv.

Skydd m.m.

Kyrkan och kyrkogården skyddas som kyrkligt kulturminne enligt 4 kap. kulturmiljölagen.

Källor och litteratur

Sockenkyrkorna – kulturarv och bebyggelsehistoria, Riksantikvarieämbetet, 2008

Skåne, Landskapets kyrkor, red. Markus Dahlberg, Riksantikvarieämbetet, 2015

Underhållsplan Starby kyrka 2006-10-01, ItArk Arkitektkontor, Helsingborg

Starby kyrka, Åke Frödin, 1989 broschyr

Ängelholm en hembygdsbok, 2000, 2006, 2008,

<http://skanearkeologi.se/pdf/2016-6.pdf>

<http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>

<http://www.lantmateriet.se/Kartor-och-geografisk-information/Historiska-kartor/>

<http://www.hembygd.se/spannarpsorten/starby>

<http://www.engelholm.se/Kommun-politik/Historia-och-slaktforskning/Angelholmshistoria/Landsbygdssocknarnas-historia/>

Övriga uppgifter

Denna rapport, en kulturhistorisk karaktäristik och bedömning av Starby kyrka, Bjäre kontrakt, har upprättats av:

Kristina Simonsson (rapportförfattare, foto, inventering), Arkitekt SAR/MSA

Karl Johan Kember (granskare), Arkitekt SAR/MSA, Certifierad sakkunnig avseende kulturvärden

J AIS arkitekter AB, Sundstorget 3, 251 21 Helsingborg, 042-14 92 30, www.jais.se

Inventeringsdatum: 2015-12-08 Färdigställd rapport: 2016-11-14

Starby kyrka - byggnadsbeskrivning

Stomme:	Murverk – tegel Murverk – natursten Murverk-medeltida
Fasadmaterial:	Puts
Fasadkulör:	vit
Takform:	Sadeltak Halvt kägeltak (absiden) Lanternin
Taktäckningsmaterial:	Plåt-koppar-skivtäckning
Byggnadsdel:	Torn-väster Långhus Kor-fullbrett Absid-öster